

Άρθουρ Καίστλερ: Το Ψευτοδίλημμα

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Βιβλιοθήκη / Κοινωνία / Στο Πατάρι

<https://epopteia.gr/197/koestler-to-pseftodilimma/>

Από το “Τέχνη, Επιστήμη και Ελευθερία”, έκδοση του ‘Συνεδρίου δια την πνευματική ελευθερία’, Αθήνα, 1955.

Η αντινομία: δεξιά ή αριστερά, σοσιαλισμός ή καπιταλισμός, έχει χάσει σήμερα κατά πολύ την έννοιά της. Όσον καιρό η Ευρώπη θα μένει προσκολλημένη σ’ αυτό το ψεύτικο δίλημμα, που παρεμποδίζει κάθε σαφή σκέψη, είναι αδύνατη η δημιουργική λύση των προβλημάτων της εποχής μας.

Η καταγωγή του όρου «πολιτική αριστερά» ανάγεται στην κατανομή των πολιτικών ομάδων στη γαλλική εθνοσυνέλευση ύστερα από την επανάσταση. Ο όρος διαδόθηκε έπειτα γρήγορα σε όλη την ήπειρο και χρησίμευσε για τον χαρακτηρισμό της πτέρυγας εκείνης των νομοθετικών σωμάτων που ευρίσκετο αριστερά της έδρας του προέδρου και ακολουθούσε κατά παράδοση φιλελεύθερες και δημοκρατικές τάσεις. Στην επόμενη φάση ο όρος χρησιμοποιήθηκε μεταφορικά και για όλα τα ριζοσπαστικά και εξτρεμιστικά ρεύματα των ιδεολογικών σχολών ή κινημάτων. Από τότε η έκφραση αυτή χρησιμοποιήθηκε με μια έννοια που εγίνετο κατά το μάλλον και μάλλον συγκεκριμένη και μεταφυσική και όσο περισσότερο έχανε κάθε συγκεκριμένη σημασία τόσο πιο ισχυρή καθίστατο ψυχολογικά η ελκτική της δύναμη. Έτσι πριν απ’ τον πόλεμο υφίστατο μέσα στο γαλλικό κοινοβούλιο μισή δωδεκάδα κομμάτων που είχαν στην επωνυμία τους τη λέξη «αριστερός» (κόμμα αριστερό ριζοσπαστικό, αριστερό ριζοσπαστικό και ανεξάρτητο, αριστερό δημοκρατικό και ριζοσπαστικό, κλπ) και που όλα χωρίς εξαίρεση ήταν συντηρητικές πολιτικές ομάδες. Μέχρι των ημερών μου οι φιλελεύθεροι και οι σοσιαλδημοκράτες αυτοχαρακτηρίζονταν ως «μετριοπαθής αριστερά». Αν είχαμε τη συνήθεια να παίρναμε στα σοβαρά τις λέξεις, όλα αυτά θα

σήμαιναν ότι τα κόμματα αυτά διακρίνονται από τους γείτονες των της «άκρας αριστεράς» μόνο ως προς τις υποχρεώσεις όχι όμως και ως προς την ουσία. Και η άκρα αριστερά στολίζει τον εαυτό της αυτάρεσκα με τον τιμητικό αυτό τίτλο, αν και σχεδόν κάθε σημείο του προγράμματος της βρίσκεται σε αντίθεση προς τις αρχές εκείνες που πρώτα ήταν συνυφασμένες με την ιστορική αριστερά.

Πρέπει κανείς να λάβει υπ' όψιν τη δύναμη που ασκεί η λέξη πάνω στο πνεύμα. Η σημασιολογία κάνει αυστηρή διάκριση ανάμεσα στη χρήση των λέξεων ως εννοιολογικών συμβόλων και τη χρήση ως εξορκιστικών σημάτων φορτωμένων με συναισθηματική δύναμη. Όταν έχει κανείς υπ' όψιν του τη μοίρα λέξεων όπως «η αριστερά», «ειρήνη», «ελευθερία» ή «δημοκρατία», δηλαδή λέξεων που δεν έχουν μια γενικώς ισχύουσα έννοια και εν τούτοις επηρεάζουν ισχυρότατα τα συναισθήματα, μπορεί δικαιολογημένα να υποθέσει ότι εδώ δρα κάποιος νόμος σύμφωνα με τον οποίο, στη σφαίρα της πολιτικής, οι λέξεις γίνονται τόσο πιο ισχυρές όσο περισσότερο έχουν χάσει την έννοια τους. Ακριβώς όπως στη ραδιενέργεια το φαινόμενο της διάσπασης συνοδεύεται από τη μεταβολή της μάζας σε ενέργεια, έτσι και στην πολιτική ψυχολογία φαίνεται ότι η εννοιολογική ουσία των λέξεων μεταβάλλεται σε ακτινοβολία ενέργεια εξαιρετικά βλαβερής μορφής. Και υπό ορισμένες συνθήκες το φαινόμενο αυτό παίρνει αναγκαστικά τη μορφή μιας αιφνίδιας έκρηξης.

Εν συντομία, ο όρος «η αριστερά» απέβη σήμερα ένας βλαβερός αναχρονισμός, ο οποίος οδηγεί παραπλανητικά στο ψεύτικο συμπέρασμα ότι ανάμεσα στη μετριοπαθή και την άκρα αριστερά υπάρχει ένα συνεχόμενο φάσμα, δηλαδή μια πνευματική συγγένεια ανάμεσα στους προοδευτικούς φιλελευθέρους και τους λάτρεις της τυραννίας και της τρομοκρατίας. Η παθητική αποδοχή της παραπλανητικής αυτής ορολογίας παρέχει τη δυνατότητα στις δυνάμεις της αντίδρασης να επιτυγχάνουν τη συνταύτιση κάθε θετικής σκέψης με την κομμουνιστική ανατρεπτική ιδεολογία. Και ακόμη περισσότερο: τόσο μεγάλη είναι η δύναμη της λέξης πάνω

στο πνεύμα, ώστε εκείνος που είναι συνηθισμένος να θεωρεί τον εαυτό του ως «άνθρωπο της αριστεράς» παραστρατεί από μια απατηλή φραστική συνταύτιση σ' ένα ψυχολογικά πραγματικό συναίσθημα αλληλεγγύης, Το συναίσθημα αυτό μπορεί απέναντι στο αντικείμενο του – τους γείτονες της «άκρας αριστεράς» – να εκδηλώνεται με κριτική, πολεμική ή και εχθρική ακόμη μορφή, αλλά διατηρεί πάντα ένα υπόλειμμα από το συναίσθημα της συγγένειας, από την πεποίθηση της κοινής ιστορικής καταγωγής, της τοποθέτησης στο ίδιο χάρακμα. Κατ' αυτό τον τρόπο το θύμα του διωγμού των μαγισσών παραδίδεται μόνο του χωρίς να το αντιλαμβάνεται στα χέρια των διωκτών του, προμηθεύει στους διώκτες του τα όπλα και στήνει στον εαυτό του τον ίδιο μια συναισθηματική παγίδα, που παραλύει την άμυνα του και καθιστά αδύνατη την επίθεση.

Η Ευρώπη ζει μέσα σ' ένα πολιτικό κλίμα στο οποίο οι λέξεις δεν παίρνονται πια στα σοβαρά. Ή -για να ποικίλουμε την προηγούμενη παραβολή μας- ζούμε μέσα σ' ένα γλωσσικό πληθωρισμό, που δημιουργήσε μια μαύρη αγορά της γλώσσας στην οποία παζαρεύει κανείς τις λέξεις σε τιμές παράνομες που είναι ριζικά διάφορες από την επίσημη τιμή τους. Αυτό δεν άφορα μόνο το άθλιο μαυρεμπόριο που διεξάγεται τώρα με εκφράσεις όπως «η λαϊκή δημοκρατία» ή «επίθεση ειρήνης». Η εννοιολογική αλλαγή και η εννοιολογική παρακμή στην πολιτική της ορολογίας είναι πολύ παλαιότερη, γεγονός για το οποίον ένα διδακτικό παράδειγμα μας παρέχει η δημόσια σταδιοδρομία της λέξης «σοσιαλισμός».

Εκ πρώτης όψεως, το δίλημμα «Σοσιαλισμός ή καπιταλισμός» φαίνεται πολύ πιο συγκεκριμένο και μεστό εννοίας από την παραπλανητική αντίθεση «δεξιά ή αριστερά». Αλλά ύστερα από μια λεπτομερέστερη έρευνα η βεβαιότητά μας και πάλι κλονίζεται. Η επίσημη τιμή της λέξης «σοσιαλισμός» δεν είναι μόνο βασικά διάφορη από τη μια και την άλλη όχθη του Έλβα, αλλά ποικίλλει επίσης σημαντικά στις διάφορες χώρες της δύσης. Ο γερμανικός εθνικοσοσιαλισμός, ο ρωσικός σοβιετικός σοσιαλισμός, ο αγγλικός σοσιαλισμός που αρνείται τον Μαρξ και ο γαλλικός που

τον αναγνωρίζει με κάποια συγκατάβαση, ο παλαιστινιακός συνδικαλιστικός καπιταλισμός και το εμπνευσμένο από τον Προυντόν συνεταιριστικό σχέδιο του Ντε Γκώλ, όλα αυτά έχουν ή είχαν μια κινητήριο δύναμη παράγωγο της κυριολεκτικά φετιχιστικής δύναμης έλξης της λέξης «σοσιαλισμός», αν και καθένα απ' αυτά απέδιδε στη λέξη διαφορετική σημασία. Αν απαλλάξουμε τον εαυτό μας από κάθε λεκτικό σχολαστικισμό, θα μπορέσουμε πιθανότατα να συμφωνήσουμε με βάση μια οποιαδήποτε ελαστική φόρμουλα για τις βασικές επιδιώξεις του ιστορικού κινήματος του σοσιαλισμού. Αλλά αν τότε εφαρμόσουμε τα στοιχειώδη αυτά κριτήρια στα κόμματα που αυτοαποκαλούνται σοσιαλιστικά, βλέπουμε όχι μόνο ότι τα κόμματα αυτά πρόδωσαν ή παραμέλησαν πλείστες όσες βασικές σοσιαλιστικές αρχές, αλλά και ότι οι καπιταλιστικοί τους αντίπαλοι ακολουθούν όπως και αυτά μια σοσιαλιστική πολιτική σε διάφορα βασικά προβλήματα.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα τις διεθνείς σχέσεις. Μια από τις ουσιώδεις βασικές αρχές της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, από τη στάση των δούλων υπό την αρχηγία του Σπάρτακου ως την ουτοπία του Τόμας Μουρ, από τις πρώτες χριστιανικές κοινότητες ως τον Μαρξ, είναι η τάση προς τη διεθνή συναδέλφωση. Ο σοσιαλισμός αγωνιζόταν πάντοτε εναντίον του σωβινισμού, του εθνικισμού, του ιμπεριαλισμού και υπέρ του διεθνισμού και του κοσμοπολιτισμού, υπέρ της κατάρριψης των πολιτικών και ιδεολογικών φραγμών ανάμεσα στους λαούς. Αλλά στη Σοσιαλιστική Σοβιετική Δημοκρατία της σήμερα η λέξη «κοσμοπολιτισμός» κατάντησε ύβρις και η εθνική κυριαρχία ένα είδος φετίχ, στο όνομα του οποίου το σοβιετικό κράτος αποκρούει κάθε αποτελεσματικό διεθνή έλεγχο των εξοπλισμών. Συγχρόνως, σε ένα συνέδριο του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος μπορούσε κανείς να διάβαση τα έξης πολύ διαφανή: «Πραγματικός διεθνιστής είναι όποιος είναι έτοιμος να υπερασπίσει τη Σοβιετική Ένωση χωρίς επιφύλαξη και χωρίς όρους.» Αυτή είναι η ρωσική εκδοχή του διεθνισμού.

Στη Δύση η Μεγάλη Βρετανία ύστερα από τον πόλεμο ήταν επί πολλά χρόνια η μόνη μεγάλη δύναμις με σοσιαλιστική κυβέρνηση.

Το εργατικό κόμμα αμέσως ύστερα απ' τον πόλεμο κατέλαβε την αρχή στο κράτος εκείνο που εξακολουθούσε ακόμη να είναι το πιο σημαντικό της Δυτικής Ευρώπης. Αυτό, ακριβώς στη ν αποφασιστική στιγμή κατά την οποία δεν ήταν ανάγκη να έχει κανείς σοσιαλιστική μόρφωση για να αντιληφθεί ότι η Ευρώπη έπρεπε ή να συσσωματωθεί ή να παρακμάσει. Ποτέ άλλοτε στην ιστορία δε δόθηκε στο σοσιαλισμό μια τέτοια ιστορική ευκαιρία σαν κι' αυτή που δόθηκε στο νικηφόρο εργατικό κόμμα στη νικηφόρο Αγγλία. Πως το εργατικό κόμμα χρησιμοποίησε την ευκαιρία αυτή είναι σ' όλους μας γνωστό, ώστε να περιττεύουν εδώ οι λεπτομέρειες. Εν συντομία: το εργατικό κόμμα αντετάχθη σε κάθε προσπάθεια που θα μπορούσε να οδηγήσει στην ένωση της Ευρώπης. Οι μη σοσιαλιστικές κυβερνήσεις της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας είχαν πιο σοσιαλιστικό φρόνημα από τη σοσιαλιστική Αγγλία. Η κατάσταση ήταν περίπου η ίδια όπως την εποχή των Στρέζεμαν, Μπριάν, όταν και πάλι η Αγγλία προκάλεσε την αποτυχία του Ευρωπαϊκού σχεδίου του Μπριάν.

Ξέρουμε φυσικά ότι η Αγγλία βρίσκεται σε μια πολύ λεπτή θέση ανάμεσα στην Ευρώπη και την Κοινοπολιτεία και ότι θα προβάλλει πάντοτε ευλογοφανή επιχειρήματα για να αποφύγει τις ιστορικές αποφάσεις. Αλλά το αποφασιστικό δίδαγμα είναι ότι ο βρετανικός σοσιαλισμός όχι μόνο δεν κατάφερε να υπερνικήσει τον βρετανικό νησιωτισμό, αλλά αντίθετα τον ενίσχυσε ακόμη περισσότερο.

Στη δήλωση που η εκτελεστική επιτροπή του εργατικού κόμματος εξέδωσε όταν κοινοποιήθηκε το σχέδιο Σουμάν διάβαζε κανείς ότι το εργατικό κόμμα αποκρούει την αρχή μιας υπερεθνικής εξουσίας, της οποίας οι αποφάσεις θα ήταν δεσμευτικές για τα κράτη μέλη, γιατί σ' ένα τέτοιο σώμα οι σοσιαλιστές είναι δυνατόν να μειωρηφίσουν απέναντι των αντισοσιαλιστών η των μη σοσιαλιστών. Παραθέτω κατά λέξη : «Καμία σοσιαλιστική κυβέρνηση της Ευρώπης δεν μπορεί να υποταγή στην εξουσία ενός σώματος του οποίου η πολιτική εξαρτάται από μια αντισοσιαλιστική πλειονοψηφία».

Δεν είναι ανάγκη να τονίσουμε εδώ ότι η συγκρότηση των δύο καθεστώτων της Βρετανικής Δημοκρατίας και του Ρωσικού

ολοκληρωτισμού είναι βασικά διάφορος. Η σύγκριση μας αναφέρεται μόνο σε ένα ειδικό σημείο. Την κατάρρευση της κοσμοπολίτικης ορμής μέσα στο σοσιαλιστικό κίνημα. Η εξέλιξη αυτή άρχισε πριν από ένα τέταρτο αιώνας και περισσότερο, το 1914, και έφθασε σήμερα στο παράδοξο σχήμα η καπιταλιστική Αμερική να είναι πρόθυμη να υποστεί στο πεδίο της εθνικής κυριαρχίας θυσίες που αποκρούει η σοσιαλιστική Ρωσία, ενώ Άγγλοι, Γερμανοί και Γάλλοι συντηρητικοί σκέπτονται πιο διεθνιστικά από τους σοσιαλιστές αντιπάλους των. Με λίγα λόγια ο σοσιαλισμός απέβαλε παντού την αξίωση να εκπροσωπεί στη σύγχρονη πολιτική σκηνή τις κοσμοπολίτικες τάσεις. Εν σχέση με την συσσωμάτωση του σημερινού διχασμένου κόσμου μας, το δίλημμα: «καπιταλισμός ή σοσιαλισμός» έχασε τη σημασία του.

Έχει ίσως το δίλημμα αυτό περισσότερη σημασία και σπουδαιότητα στο πεδίο της εσωτερικής πολιτικής; Σε ότι αφορά τις πολιτικές και πνευματικές ελευθερίες δεν υπάρχει καμία σημαντική διαφορά ανάμεσα στη σοσιαλιστική Αγγλία και τις καπιταλιστικές Ηνωμένες Πολιτείες της Β. Αμερικής. Και ως προς την έλλειψη της ελευθερίας είναι πραγματικά δύσκολη η εκλογή ανάμεσα στη σοσιαλιστική Ρωσία και τη φασιστική Ισπανία. Έτσι, βλέπομε και πάλι ότι η πραγματική διαχωριστική γραμμή δεν συμπίπτει με τα αφηρημένα όρια ανάμεσα στη δεξιά και την αριστερά. Δεν μένει παρά ένα πεδίο στο οποίο το δίλημμα φαίνεται ακόμη να έχει τη σημασία του: το πεδίο της οικονομικής συγκρότησης.

Θεωρητικά υπάρχει μια ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στην εθνικοποίηση των μέσων της παραγωγής από τη μια μεριά και της συντηρητικής ιδιοκτησίας του κέρδους και της εκμετάλλευσης από την άλλη. Αλλά στην πράξη η εξέλιξη στις τελευταίες δεκαετίες έθεσε τέρμα στην κλασική μορφή του πολέμου θέσεων ανάμεσα στις τάξεις και το μετέβαλε, ούτως ειπείν, σε πόλεμο κινήσεων.

Ήδη ο Μαρξ και ο Ένγκελς γνώριζαν ότι η εθνικοποίηση δεν είναι πανάκεια. Μου επιτρέπεται ίσως να υπενθυμίσω την παρατήρηση του Ένγκελς, κατά την οποία, αν η εθνικοποίηση και ο σοσιαλισμός ήταν ταυτόσημα θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε το ράπτη του συντάγματος ως τον πρώτο σοσιαλιστικό θεσμό. Στην

πραγματικότητα οι ρώσοι εργάτες είναι ιδιοκτήτες των εργοστασίων τους όσο ένας άγγλος ναύτης είναι ιδιοκτήτης του πολεμικού πλοίου στο οποίο υπηρετεί. Η δυνατότητα που έχει ο λαός να ασκεί έλεγχο επί των πολεμικών πλοίων, των σιδηροδρόμων, των εργοστασίων και των ανθρακωρυχείων εξαρτάται εξ ολοκλήρου από την πολιτική συγκρότηση του κράτους. Στη Ρωσία, όπου τα συνδικάτα έχουν μεταβληθεί από όργανο της εργατικής τάξης σε όργανο εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης από το κράτος, οι εργάτες ασκούν πολύ μικρότερη επίδραση επί των όρων της εργασίας στα εργοστάσια που θεωρητικά είναι ιδιοκτησία τους, παρ' ότι οι εργάτες στη Δύση – αδιάφορο εάν οι τελευταίοι αυτοί εργάζονται σε κρατικές ή ιδιωτικές επιχειρήσεις. Επιπροσθέτως οι ρώσοι διευθυντές εργοστασίων, διοικητές τραστ, αρχιμηχανικοί και «προλετάριοι εκατομμυριούχοι» (επίσημος σοβιετικός όρος!) αποτελούν μια προνομιούχο τάξη ακριβώς όπως και στις καπιταλιστικές χώρες. Βέβαια το εισόδημα τους χαρακτηρίζεται ως μισθός και όχι ως κέρδος, αλλά και η διαφορά αυτή είναι εντελώς αφηρημένη. Από την άλλη μεριά, στις καπιταλιστικές χώρες οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων δεν μπορούν πια να ενθυλακώνουν απεριόριστα κέρδη, ούτε να καθορίζουν τα ημερομίσθια και να παίζουν με τους εργάτες τους όπως συνέβαινε σε μια προγενέστερη φάση του καπιταλιστικού συστήματος.

Σε γενικές γραμμές η εθνικοποίηση των μέσων της παραγωγής χωρίς μια ταυτόχρονη μεταβολή στην πολιτική συγκρότηση, δεν οδηγεί στον κρατικό σοσιαλισμό αλλά στον κρατικό καπιταλισμό. Η διαφορά ανάμεσα στα δύο αυτά συστήματα δεν έγκειται στη συγκρότηση της οικονομίας αλλά στα δημοκρατικά μέσα έλεγχου και την πολιτική ελευθερία. Η πείρα μας διδάσκει ότι από μια απλώς κρατικοποιημένη οικονομία δεν είναι δυνατόν να εξαχθεί κανένα συμπέρασμα για τη φύση του καθεστώτος. Η εθνικοποιημένη οικονομία μπορεί π. χ. να χρησιμεύει σαν υπόβαθρο μιας ολοκληρωτικής απολυταρχίας ρωσικού τύπου, ή ακόμα και ενός φασιστικού καθεστώτος.

Άλλο πρόβλημα είναι επίσης το μετρό μέχρι του οποίου η

εθνικοποίηση επιθέτει σ' ένα κράτος τη σφραγίδα του σοσιαλισμού ή του καπιταλισμού. Οι άγγλοι σοσιαλιστές εθνικοποίησαν τους σιδηροδρόμους, αλλά πολύ προγενέστερα είχαν η Γαλλία και η Γερμανία κρατικοποιημένους σιδηροδρόμους. Η πλήρης εθνικοποίηση όλων των μέσων παραγωγής και διανομής αναγνωρίσθηκε και σ' αυτήν τη Ρωσία ως απραγματοποίητη. Το δίλημμα προ του οποίου ευρισκόμεθα δεν είναι λοιπόν στην πραγματικότητα «κρατικοποίηση ή ιδιωτική βιομηχανία». Το πραγματικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε είναι η επίτευξη μιας λογικής ισορροπίας ανάμεσα στην κρατική ιδιοκτησία, στον κρατικό έλεγχο, το συλλογικό σχέδιο και την ιδιωτική πρωτοβουλία. Και η λεπτή αυτή ισορροπία δεν είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί παρά μόνο εμπειρικά και όχι αφηρημένα. Είναι πιθανόν ότι εδώ πρέπει κάθε έθνος να βρει τη δική του φόρμουλα, γιατί η εξίσωση περιέχει αρκετούς αγνώστους. Ο κρατικός έλεγχος της διανομής τροφίμων π.χ. λειτούργησε εξαιρετα στην πουριτανική Αγγλία, ασχέτως αν στην κυβέρνηση ευρίσκοντο οι συντηρητικοί ή οι σοσιαλιστές. Αλλά στη Γαλλία και στην Ιταλία, που είναι και οι δύο χώρες κυρίως με ατομικιστικό λατινικό πληθυσμό, το σύστημα της διανομής τροφίμων κατέρρευσε οικτρά. Εν συντομία, βλέπομε ότι στο πεδίο της οικονομίας δεν έχουμε να κάνουμε με ένα σαφές δίλημμα αλλά πολύ περισσότερο με ένα είδος φάσματος της ίριδος, του οποίου το χρώμα και η μορφή εξαρτάται από παράγοντες που δεν τους περιέχει η σοσιαλιστική θεωρία.

Δεν θα ήθελα, τα όσα προβάλλω εδώ να παρερμηνευθούν σαν συνηγορία υπέρ του καπιταλισμού ή σαν επίθεση εναντίον του σοσιαλισμού. Εκείνο που ήθελα εδώ να σκιαγραφήσω είναι το γεγονός ότι το δίλημμα αυτό θα φαίνεται σε λίγο τόσο πεπαλαιωμένο και ασήμαντο όσο η έριδα ανάμεσα στους γιανσενιστές και τους ιησουίτες ή τους «στρογγυλοκέφαλους» και τους «ιππείς». Και φυσικά δε θέλω να πω ότι το δίλημμα ήταν και στο παρελθόν χωρίς σημασία. Είπα ότι βρίσκεται στο δρόμο να γίνει ασήμαντο γιατί έχει στη βάση του άκαμπτες έννοιες του 19ου αιώνα και γιατί μέσα στα πλαίσια του δεν έχει θέση για την εξέλιξη των τελευταίων δεκαετιών και την πραγματική

σύγκρουση που τον διασταυρώνει.

Η ιστορία ξέρει πολλά παραδείγματα για το γεγονός ότι μια σύγκρουση που άλλοτε φαινόταν να έχει αποφασιστική σημασία χάνει βαθμηδόν τη σημασία της συνεπεία νέων ιστορικών συμβεβηκότων. Η Ευρώπη κουράστηκε να διεξάγει θρησκευτικούς πολέμους, όταν άρχισε να εμφανίζεται στους λαούς μια καινούργια εθνική συνείδηση. Η σύγκρουση μεταξύ δημοκρατικών και μοναρχικών έχασε την επικαιρότητα της και έπαυσε να κινεί το ενδιαφέρον, όταν οι οικονομικοί παράγοντες άρχισαν να κυριαρχούν στη συνείδηση. Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε εδώ μια ολόκληρη σειρά παρόμοιων παραδειγμάτων. Κάθε περίοδος φαίνεται σαν να έχει τη δική της ιδιότυπη σύγκρουση που προκαλεί πόλωση του κόσμου και του χρησιμεύει σαν ένα είδος ιδεολογικής πυξίδας, μέχρις ότου η ιστορία προχωρήσει πέρα απ' αυτήν με πλήρη αδιαφορία, έτσι ώστε εκ των υστέρων να διερωτάται κανείς με έκπληξη ποιό ήταν ακριβώς εκείνο που είχε προκαλέσει τόσο έξαψη.

Είναι ακόμη αξιοπαρατήρητο το γεγονός ότι οι μεγάλες αυτές ιδεολογικές συγκρούσεις δεν καταλήγουν ποτέ σε μια αποφασιστική έκβαση – τερματίζονται χωρίς κανένα αποτέλεσμα.

Επί πολλές εκατονταετηρίδες η κατάσταση ήταν κάθε τόσο τέτοια που νόμιζε κανείς ότι ο κόσμος επρόκειτο να γίνει μουσουλμανικός ή χριστιανικός, καθολικός ή προτεστάντης, δημοκρατικός ή μοναρχικός, καπιταλιστικός ή σοσιαλιστικός. Και κάθε φορά ο αγώνας έμενε αναποφάσιστος και κατέληγε σε μια πορεία που μπορεί κανείς να την ονομάσει «μαρασμό του διλήμματος». Φαίνεται λοιπόν ότι ο μαρασμός αυτός του διλήμματος επέρχεται κάθε φορά σαν συνέπεια ενός είδους μεταβολής στη συνείδηση της ανθρωπότητας, που συνοδεύεται από μια γενική μετατόπιση των αξιών – από τη θρησκευτική στην εθνική συνείδηση, από την εθνική στην οικονομική συνείδηση, κ.ο.κ.

Αυτό το «κ.ο.κ.» που τόσο εύκολα χρησιμοποιήσαμε, μας θέτει προ ενός προβλήματος για το οποίο δεν ξέρομε καμία απάντηση.

Δεν μπορούμε να προείπωμε ούτε τη φύση της επόμενης μεταβολής της μαζικής συνείδησης ούτε τις νέες αξίες που θα προκύψουν στην αμέσως ανώτερη βαθμίδα. Μπορούμε μόνο βάσει της πείρας μας να προείπωμε ότι το μαχητικό σύνθημα της εποχής μας, της εποχής του «οικονομικού ανθρώπου», στους απογόνους μας θα φαίνεται εξ ίσου στείρο και χωρίς νόημα όσο και το πρόβλημα από ποιά πλευρά πρέπει να άνοιξη κανείς το αυγό, πρόβλημα για το οποίον οι λιλιπούτειοι διεξήγαγαν τους πολέμους των.

Και δύο τελευταίες παρατηρήσεις: Πρώτον, μια συμπλήρωση στη διαπίστωση μας ότι οι συγκρούσεις παρωχημένων περιόδων τερματίσθηκαν ως επί το πλείστον χωρίς αποφασιστικό αποτέλεσμα. Αυτό φαίνεται πραγματικά ότι συνέβη, αλλά υπό την προϋπόθεση ότι οι αντίπαλοι στις συγκρούσεις είχαν την ίδια δύναμη και τηρούσαν μεταξύ τους την ισορροπία. Η Ευρώπη παρέμεινε χριστιανική, γιατί οι Άραβες δεν έφθασαν ποτέ ως το Παρίσι και γιατί οι Τούρκοι αποκρούσθηκαν εμπρός στα τείχη της Βιέννης. Αλλά υπάρχουν και άλλες λιγότερο ευχάριστες μέθοδοι με τις οποίες η ιστορία κρίνει την έκβαση μιας σύρραξης. Το συμπέρασμα απ' αυτά βγαίνει μόνο του.

Δεύτερον : Αν και μας είναι αδύνατο να προείδωμε τις πνευματικές αξίες και το πολιτιστικό κλίμα ύστερα από την προσεχή μεταβολή, μπορούμε εν τούτοις να διατυπώσουμε μερικές υποθέσεις. Ενώ η πλειονότητα των συγχρόνων μας Ευρωπαίων είναι ακόμη υπνωτισμένη από το ξεπερασμένο πολεμικό σύνθημα των δεξιών και των αριστερών (από τη μια μεριά καπιταλισμός, από την άλλη σοσιαλισμός!), η ιστορία έχει κιόλα καταλάβει καινούργιες θέσεις και μας έφερε εμπρός σ' ένα καινούργιο δίλημμα που ξεπερνά όλα τα όρια. Η ουσία της νέας αυτής σύγκρουσης συνοψίζεται σε μια πρόταση : Ολοκληρωτική τυραννία έναντι σχετικής ελευθερίας. Είναι πολύ παρακινδυνευμένο να υποθέσουμε ότι η φοβερή πίεση που η σύγκρουση αυτή θα ασκήσει πάνω σε ολόκληρη την ανθρωπότητα αποτελεί ίσως μια πρόκληση της ανθρώπινης μοίρας, ένα βιολογικό ερεθισμό που θα εξαπολύσει την καινούργια μεταβολή στη μαζική συνείδηση και ότι το περιεχόμενο αυτής της μεταβολής θα είναι μια καινούργια

γνώση για την ουσία της ελευθερίας, μια γνώση γεννημένη από φόβο και οδύνη; Εδώ χρησιμοποιώ τη λέξη «ελευθερία» όχι με τη συμβατική έννοια. Από τις πρώτες αρχές της ιστορίας, οι λαοί πολέμησαν «εν ονόματι της ελευθερίας», αλλά εννοούσαν πάντοτε μια περιορισμένη ελευθερία, την απελευθέρωση από τούτη ή εκείνη την ειδική μορφή της καταπίεσης, μια αρνητική, ας πούμε, ελευθερία. Η θετική και εν τινι μέτρω κοσμική ιδέα της ελευθερίας, που θα γέννηση ίσως η σημερινή σύγκρουση είναι κάτι του οποίου δεν μπορώ να δώσω τον ορισμό – χρησιμοποιώ τη λέξη μόνο σαν εξορκιστική φόρμουλα, όχι σαν αναφορά για κάτι που υφίσταται. Αν επαληθευθεί η υπόθεση αυτή, τότε μπορούμε πραγματικά να πούμε ότι ζούμε σε μια αποφασιστική εποχή και ότι η απάντησή μας στο ερώτημα που μας θέτει η μοίρα δεν θα είναι χωρίς σημασία για το μέλλον του γένους μας.